

Konrád György

EGY NYARALÓ KÜLÖNVÉLEMÉNYEI

Holgyeim és uraim, amikor 1991 augusztusában ezeket a sorokat írom, amelyeket, a Békedíjrendje szerint október 13-án, német fordításban sötét ruhában fel fogok önöknek olvasni, ezen a meleg, bár felhős nyári délutánon egy falusi házban, fehér ingben, fehér szobában, mohos fatörzseket és harsány virágoskertet szemlélve alighanem olyan kérdéseket tesztek föl magamnak, amelyekkel önök is szembekerülnek vakáció évadán, kertben, csónakban vagy akár egy sziklán ülve: Ki vagy?

Mondhatnánk a nevünket, korunkat, iskolai végzettségünket, foglalkozásunkat, családi állásunkat, állampolgárságunkat, vallásunkat, származásunkat, nemzeti hovatartozásunkat etcetera, előadhatnánk egy kerek kis lexikoncikket, ha a humorérzékünk ezt megengedné. De pontosabb volna, ha azt mondanánk: egy ember, aki egy kertben, csónakban vagy egy sziklán ül, aki éppen csak itt van, könnyű öltözékben, és akitől ezek az elvont megjelölések most elég távol vannak, olyannyira, hogy alig jelentenek valamit, jóval távolabb, mint az ilyenkor már hulló levelek, a dús esőtől megáradt vizek és a csillagos ég, amely késő este a falusi báméskodóhoz igen közel jön.

Tegnap kora délután érkeztünk meg ebbe a faluba, ebbe a frissen meszelt, mondhatni üres házba. A faleveleket borzolja, fésüli, lobogtatja egy izmos nyárreggeli szél, és a levelek tükröző felülete vibráltatja a ragyogást.

Jótevő hiány, nincs telefon s benne a sok ember, aki mind valami olyat akar, ami nekem magamtól nem jutna eszembe. Ritkán járnak itt fontos személyek, akiknek eszükbe juthatna találkozni velem, nincsen hát indíték azt gondolnunk, hogy másoknak pedig nagy szükségük van ránk. Testi lenyugvás, olyan ember nézi most kívülről és alulról a dolgokat, akinek eszébe sem jut, hogy múlhatna rajta valami más, mint ami a szűkebb környezetét érinti.

Jó napot kívánok minden szembejövőnek, egy földúton átballagok a Szent György-hegy alatt kukoricások és szőlőskertek között a szomszéd faluba, a kőkeresztlen oda-fenn Jézus szenved, alul Mária pihen, lába körül vadvadkender illatozik. Majd ismét gyönyörködve nézem a tiszta fehér falakat és a négyzet alakú szoba öreg famennyezetét.

Furcsa, hogy a napokban a kelet-európai liberálisok, a tegnapi disszidensek összefövetelén még én javasoltam Adam Michnikkel, hogy legyen közép-európai transznacionális Demokratikus Charta, egy értelmiségi testület, amely rá tud szólni a nemzeti marakodókra, hogy nyughassanak.

Ezeknek a mérgeseknek van egy zárt világképük, barát és ellenség öelöttük feketén-fehéren megmutatkozik. Az ilyen kép az ember természetes szorongását egy ellenségre ráirányítja: Vagy te, vagy én! Élethalálharc, az ellenséget le kell győzni. Nagy szavak, vértanúk és bosszúálló angyalok egy bőrbe kötve.

Megjött a család, József fiam hányt, valami fertőzése lehet. Talán ivott a tó vizéből, amelynek a felszínén dögölt angolnák lebegnek kiharapott vagy csak kifeslett hassal.

Valami ragályosan terjedő féreg veszi be magát a kopoltyújukba, és végez velük. A parton vasvillával hányják kupacba és szedik össze a sás tövében fekvő haltesteket. Az emberek megszokják, odébb úsznak.

A strandot nehezen bírom, nem szívesen nézem azt a sok meztelen testet egy rakáson. Ebben a hentergésben, fagyaltozásban, semmittevésben az emberek csupasz hússá válnak. Azt sem szeretem, ha idős emberek testük romosodását közszemlére teszik. A nyaraló az általános ember: nem sebész és nem nyelvtudós, nem autóbusz-vezető és nem titkárnő, hanem egy pucér ember, aki levetkőzve olyan, mint a teste.

Sok a test a strandon, és mind fekszik, úszik, locspocsol, a gyereket fürdeti, a vízben labdázik, a parton kenekedik, csirkecombot eszik, sört iszik, gumimatracon mereng, olyasmit csinál, mint a többi, átadja magát a helyzetnek, örül, hogy mindaz nincs, ami lenni szokott, eltávolodik nem nyaraló önmagától, és néhány nap múlva nyugalom száll rá.

Estenként nincs nagy kedve a televíziót nézni, inkább valami időszerűtlen látványban merül el. Hátradől a székében, és a neves alakzatokat belesajti a névtelen csillagsokaságba. Mindaz, ami bennünket, csillagnéző és az idő múlásától megborzonegó embereket elválaszt egymástól, az ő szemében most hiábavaló. Egy ilyen tiszta éjszakán badarság minden úgy és cél, amely miatt két szomszédos falu lakói egymásra lövöldöznek.

Innen száz kilométernyire, szerb és horvát falvakban lónek, de itt nem lónek. Szörnyülködünk, hogy egy autóbusz lezuhant, hogy egy bányatárna sújtólégrobbanástól beomlott, szeretünk aggódni zsarnoktól, szomszédtól, féltjük, ami még hátravan, és ezt leginkább akkor értjük meg, amikor nyaralunk.

Kellene valamivel elégedetlenkedni a Paulskirchében, az esszé személytelen panasz. Az ember vagy a hozzátartozóra panaszkodik, vagy arra, hogy nincs ideje, hogy körülötte ez vagy az nyafog, követelőzik, veszekszik, sír, a diákjai nem akarnak tanulni, a kormányzók önkényeskednek, a kormányzottak telhetetlenek, hívei cserbenhagyják, panaszkodhat a kis és a nagy családon, államán vagy az emberiségen belül erre-arra, bárkire.

Panaszkodhat pletykában és próféciában, megmondhatná a magáét az emberiség egész történetéről, különösen sokat dohoghatna egy bizonyos korszak ellen, és vele szemben hivatkozhatna egy aranykorra, amelyhez képest szüntelen hanyatlás észlelhető.

Ígérhetne is aranykort a jövő évezredre, amelyben a vadak szelídek lesznek, a ragadozók növényevők, az eső alulról felfelé esik, és nem a maga természetellenes módján, felülről lefelé, behódolva holmi gravitációknak. Kívánhatja, hogy a dolgok ne úgy legyenek, ahogy vannak, tervezhetné, hogyan változtathatnánk meg – néhányan összefogva – a dolgok állását, a többi embert, mert bennük van a baj oka.

Másrészt tudjuk az életünket megnehezítő felebarátról mindazt, amit tudunk, hogy szélhámós, zsarnok, részeges, fajtalan, hogy hat lábujja van, és csak egy szeme, és abban is gonoszság ég, mindezt tudjuk, és mégis azt gondoljuk, hogy tombolja ki magát, raboljon, csaljon, lövöldözzön, kurváldogjon, adja össze magát bunkókkal, stricikkel, repedsarkúakkal, és, igen, áruljon el bennünket, csörtessen át a rosszon, mi akkor is szeretjük, a miénk.

Augusztus tizenkilencedikén reggel egy kastélyparkban ódöngök a citrussétányon és a rózsakerten is túl, nyírfák és görög oszlopok között. Illatos csendben és szélsusogás-

ban várom a barátomat. Vannak órák, melyekben az eszmélet háborítatlan, és a lélegzés az egész mellkasnak élvezetet okoz. Bízom benne, hogy a következő perc a jelenlegitől csak abban különbözik, hogy óramutatónk eggyel odébb percen a halál felé, amely gondolat Mozart szerint megnyugtató és kívánatos. A művészek legtökéletesebbikét a közös sírba olyan közönnyel dobták bele, hogy még a csontjait sem lehetett a többi emberi csonttól megkülönböztetni. Kitárulnak és begubóznak a hibrid tearózsák szirmai, bujálkodtak a fénnel és az esővel, kifényesednek és összeaszalódnak, a narcisse szíromhullatása példaszörűbb halál, mint a nyögő emberé.

Kinyitom a rádiót. A Szovjetunióban mára virradóan bolsevik államcsíny történt, az integrista nómenklatúra visszavágott. Tizenhét után is csak a bolsevikok tudták összetartani Oroszországot, a helyi nacionalizmusok akkor a cári birodalom alól akartak kibújni, hogy maguknak szuverén államokat alkothassanak, most is ugyanazt akarták. Ha az eddigi szokásos menetrend érvényesül, ha sikerül a tervük, akkor a hat hónapra kikiáltott szükségállapotból rendszer lesz. Az ellenfél megölése, bebörtönzése, száműzése ilyenkor valószínű. A játszma még odakünn sincs bevégezve.

Másnap. A világ állítólag ma már nem ugyanaz, mint tegnapelőtt volt, de a kert és a gyerekek ugyanazok. Tegnaphoz képest az történt, hogy Oroszországban sem lehet mindent elfogadtatni az emberekkel, a moszkvaiak és a leningrádiak nem szeppennek meg. Független civileknek megvan a véleményük a dolgokról, és ezt akkor is ki merik fejezni, ha tankokkal állnak szemben. Nem vetik alá magukat a kormányzat szeszélyeinek, nem változik meg egy puccs nyomán a gondolkodásuk, és alkalomadtán társulni is tudtak. A törvénytelen erőszak lényegénél fogva ideiglenes. Az állítólagos realpolitika, amely csak a fegyveres erőt veszi komolyan, ismét dilettáns fantazmagóriának bizonyul. A hatalmas cinizmusok csak addig veszélyesek, amíg túlerővel nem találják szembe magukat.

És a legnagyobb túlerő – az idő. Minden szóra és tetre következik egy holnap, amely a távolodás vizsgája alá veti. A tízparancsolatot vagy a Magna Chartát a másnap nem dobta el. Vannak szavak, amelyek nem évülnek el, és kiállnak a fecsegésből, mint homokból a gránit.

A szomszédban fegyverek dörögnek, jönnek a menekültek. Ha a többnemzetiségű államokra nem nehezedik külső nyomás, úgy látszik, nyomban a társnemzetre terelődik át az agresszió. Közép- és Kelet-Európában nemcsak a szabadságtörekvések hagyománya erős, a képhez hozzátartozik a szomszédok és felebarátok egymás elleni vadulása is, amelyet társadalmi, nemzeti és faji felsőbbiség- és ellenségmítoszok tüzelnek.

Mivelhogy Európa keleti felében jóval több nemzet van, mint ahány állam, mivelhogy újabb államok sokasága keletkezhetne, ha minden nemzet államhoz jutna, történelmi álmok megvalósulásaképpen, mivelhogy még az államok számának megsokszorozódása esetén sem képződnének homogén nemzetállamok, nem szólva a végeláthatatlan határkonfliktusokról, mert még mindig maradnának nemzeti kisebbségek, és minthogy a kisebbség mindig fészkelődik, a többség pedig haragszik ezért, le kell szögezni azt a tételt, hogy Európa keleti felében nem lesz béke, ha a nemzetállamok létrehozása lesz az uralkodó politikai doktrína a posztkommunista korszakban.

A kelet-európai posztkommunista térségen a homogén nemzetállam ideája fölébe kerekedett a federáció eszméjének. Ez a siker új kisebbségeket kreál, és a lakosság számottevő részét diszkriminálhatja és hátrányba hozhatja, amivel etnikai polgárháborúkat idéz elő, és esetleg menekülésszerű migrációkat okozhat.

Minthogy az államok – ha akarnak is autoritáriusok lenni – kénytelenek mind a demokráciára hivatkozni, ezért nem tudnak totalitárius rendőrállamokká szigorodni, hogy az etnikai kisebbségek autonomista mozgalmait még csírájukban elfojthassák. Ezért az új kormányzatok rákényszerülnek arra, hogy kiegyezzenek a kisebbségekkel. Csakhogy a homogén nemzetállam paradigmájában nincsen helye a kisebbségekkel megkötetendő kompromisszumnak. A kiegyezés alapja a többnemzetiségű, multikulturális nemzetállam eszméje lehet, amely képes tiszteletben tartani az egyének bonyolult kötődéseit.

El kell fogadni az állampolgárok kettős kötődését, vagyis az etnikai-nemzetiségi kisebbségek egyéneinek kettős állampolgárságát. Minden más alkotmányos megoldás hazugságot foglalna törvénybe. Logikus, hogy a kisebbségi helyzetű embernek, ha akarja, lehessen kettős állampolgársága. Az egyik útlevelel kötelezően meg kell hogy legyen, az ember területi valósága, holléte, lakóhelye, a szülőföldje, tartósan választott vagy a sorstól kapott otthona alapján. A másik a nem kötelező, hanem választott és kinyilvánított identitás az etnikai-nyelvi-kulturális-vallási közösség alapján, kívánság esetén a hozzá tartozó állampolgári státussal.

Az európai demokráciáknak – ha már fennállnak ilyen bürokratikus-egyszerűsítő kényszerek, mint az útlevelel – el kell fogadniuk a plurális identitás, a többirányú kötődés valóságát, és módot kell adniuk arra, hogy minden lakosuk csorbítatlan méltósággal fejezhesse ki a maga egy vagy több azonosságát, hiszen egy ember tulajdonképpen azonossága csak a teljes életrajzával ábrázolható.

Elsődlegesen nem a magunk nemzeti mivoltában vagyunk törvényes résztulajdonosai az autoritásnak, hanem csupán azért, mert vagyunk, mert itt vagyunk, mert itt lakunk. Lehetséges, hogy a városok és falvak, a kisebb területi egységek önrendelkezése józanabb kompromisszumokat eredményezne az etnikumok között, mint amilyenre a nemzeti kormányok képesek. Arra a kérdésre, hogy ki vagyok, nehezebb válaszolni, mint arra, hogy hol vagyok. A területi önrendelkezés nem kevésbé emberséges alapelv, mint a nemzeti önrendelkezés. Elképzelhető, hogy valaki elsősorban zágári és csak másodsorban horvát vagy szerb.

A fundamentalizmusok nem szeretik a tarkát, elvárják, hogy egyfélék legyünk, és ha nem hazudjuk magunkat annak, akkor árulónak tartanak. A művészet világa eleve heterogén és paradox. Az egyarcú művészet a cenzúra örömtelen álma. A valóság a plurális identitás. Mindenki többféle. A homogén identitások szükségképpen hazudnak. Valami emberi tapasztalatot letagadnak, és azt sugallják, hogy jobb valamely minőségünket elhallgatni. Ahol a homogén identitás a divat, ott a szabadság nem divat. Az önredukció egyetlen azonosságra mindig a kollektivista ideológiák követelménye, hódolat az élő bálvány, a közösség vezére előtt.

Értelmiségiek a törzsi nacionalizmus felújításával gyilkos szerszámot adtak éretlen emberek kezébe. Elmúlóban a világháború veszélye, most jön a nemzeti háborúké? Az emberiség pártján kell lennünk, ha azt akarjuk, hogy a nemzetek ne háborúskodjanak. Ha elvből elvetjük a kozmopolitizmust, akkor logikusan igazolni fogunk valamilyen nemzeti háborút.

A nemzetközi élet színterén nem áll rendelkezésünkre nemzet fölötti fogalmi tekintély. A vallások nem tudják betölteni ezt a szerepet, a kereszténység és az iszlám, illetőleg ezeknek ágai alkalmasint határokat vonnak a népek között, és vallásos hévvel párosítják, szentesítik a nemzeti-politikai konfliktusokat.

A nyugati értelmiség már nem igazán érzi a bőrén a nemzeti autonómia és a nemzetiségi jogok problematikáját. A problémába belegabalyodott kelet-európaiak úgy gondolják, hogy minden federatív, transznacionális, európai, internacionális beszéd – valami valóságosabb, tehát nemzeti aspiráció eltakarására szolgál. A nacionalista szerint mindenki nacionalista, és minden kormányzat szeretné megtartani vagy kiterjeszteni a fennhatóságát, értelemszerűen a szomszédai rovására, s az igazi valóság a nemzetállam érdeke. Hozzáteszik, hogy ők nem ijednek meg semmiféle nemzetközi nyomástól, elsősorban nemzetiek és csak másodsorban európaiak.

Az új nemzetek embereiben ideges gyanú dolgozik, hogy velük a többiek, a szomszédok a felsőbbbség hangján, magas lóról beszélnek. A három közép-európai ország a három jobb tanuló, őket majd valamikor beveszik, ám a többiek nem szeretik ettől jobban őket. Egész térségek élnek át a rossztanuló-szindrómát, a kihagyottak dacreakcióit.

Az államok egyik csoportja azt nem bírja megemészteni, hogy elvették vagy el akarják venni egy részét, a másik része még mindig nem tudja uralni az elragadott kisebbségeket, és fél, hogy a megrabolt fél visszaveszi az egykori tulajdonát. Valamennyi országban nyomás alatt van az értelmiség, és a felfokozott hazafiasság hangulatában az eltérő hangok kiválthatják a hazaáruló megbélyegzést. Az erőszak Kelet-Európában neki-nekilendül és visszatörpan. A gyűlölködés kifrad és elfrad. Összeütközések itt-ott, megszámlolják a halottakat, és a banalitás visszanyeri az uralmát.

Előérzetem szerint sem üdvösség, sem katasztrófa nem jön. A kommunizmus nem tud visszajönni, az újfasizmus árnyéka megjelenik a láthatáron, de nincs tömeghangulat, amely testet adna neki. A kommunizmus – szándéka ellenére, mintegy antitoxinként – kifejlesztett egyfajta kritikai bizalmatlanságot, hitelenséget, felsőbbbségellenes humort. Nincsenek áradások és földcsuszamlások. Ha valahol egymásnak esnek az etnikai közösségek, utána lehülnek, megrémülnek, tárgyalóasztalhoz ülnek, a fanatizmus alábbhagy. Terjed viszont az életföltés és az életüsztelet. A harcias-katonai-önfeláldozó-öldöklő erények hamar kifradnak, nem bírnak összeállni kollektív rajongásokká.

Itt a szőlőskertekben valószínűleg nem lesz háború, de innen egyórányi autóútra a falusiak nem tudnak aludni a határ túloldalán zúgó vadászgépektől és helikopterektől. Az egyik gazda fölvetette, hogy a nemzetek együttélését is törvények alá kéne vetni. Ahogy a társadalmakon belül az egyének törvény alá vannak vetve, úgy a társadalmakon kívül, ahol nincsen közös törvény – mint közös fedél – a fejünk fölött, ott is meg kell jelennie a nemzetek közötti viszonyokat szabályozó törvényeknek. Én ennek a gazdának a véleményével szívből egyetérték. Kell, hogy legyen nemzetközi bíróság, amely a zsarnokot – akár távollétében is, jöllehet még éppen zsarnokoskodik – a leg súlyosabb börtönbüntetésre ítéli, és a nemzetközi rendőrség feladatává teszi a kézre kerítését. Ha lenne ilyen nemzetközi törvény, ha tudni lehetne, hogy az önkényért ugyanúgy büntetés jár, mint az egyéni, köztörvényes büntettekért, akkor a junták, az államcsínyszövők, a diktátorok megborzonganának. Elfogadhatatlan, hogy a hatalmasok, a törvények őrei kivonhassák magukat a törvény alól. Az is elfogadhatatlan, hogy büntetésül, háború útján a zsarnok népét öljké ahelyett, hogy a zsarnokot magát. Ilyeneket mondtunk a szőlőspince előtt a tölgyasztalra konyokölve, rendesen üritve a kancsót. Tudom, hogy ezek szertelen gondolatok, de nem abszurdak. A zsarnok mesteriségénél fogva halállal fenyeget. Ezt annál is könnyebben teheti, mert őt a nemzetközi

közösség vezetői nemhogy nem fenyegetik halállal, ellenkezőleg, kezet fognak, együtt fényképezkednek és vacsoráznak vele. Ha Hitler és Sztálin egy nemzetközi bíróság által idejekorán el lett volna ítélve, és ha minden polgárunk tudta volna, hogy a nemzetközi bíróság gyilkos bűnözőnek nyilvánította vezérüket és bűnbandának a kormányukat, akkor másképp alakult volna a történelem.

A barbárság korának, vagyis a huszadik századnak egyik sajátossága, hogy a nemzeti szuverenitás nevében sok bűnöző ki tudta vonni magát a felelősségre vonás alól. A huszonegyedik század kihívása az, hogy a föld minden emberét törvényes védelemben részesítse, hogy az élethez való jogot állampolgárságtól függetlenül a legalapvetőbb emberi jognak tekintse, és hogy minden uralmat az egyetemes földi törvény uralma alá helyezzen, megúltva és súlyosan büntetve a fegyverrel való visszaélést. Semmilyen patriotizmus nem igazolhat gyilkosságokat. Szigorú mondialis, vagyis az egész földre kiterjedő világgjoggal kell rendelkezünk az emberi élet védelme nevében, hogy az emberölés ugyanolyan tabuvá változzon, mint az emberevés, hogy a „Ne ölj!” parancsára épüljön egész jogrendünk, és ennyiben a barbárság korából valóban átléphetünk a földi civilizáció korszakába.

A tizenkilencedik század szülte a nemzetek, illetve az osztályok háborúinak az ideológikus legitimációit. Tudomány és vallás, filozófia és zsurnalizmus mind egyesült a nemzetek, államok vagy az államszövetségek fegyveres szembenállásainak törvényesítésére, apológiájára mindenféle dagályos beszéddel. Megjelent a nemzetekbe sorakozó emberiség legfőbb célja: a nemzeti szuverenitás, amely annál pompásabb, minél nagyobb térség és minél több ember fölött érvényesül.

Hogy államunk nagyságát olyannyira szívügyünké tegyük, hogy a nagynak látszani akarásnak alá vessük magunkat, ahhoz kellett a nacionalizmusok, a tizenkilencedik századnak ezek a paradox szüleményei, amelyek önmagukat egyetlennek állítják, holott a legnemzetközibb gyártmányok.

A természetes – a nem ideológikus – honszeretet eleve magában foglalja a többiek iránti barátságos és kíváncsi rokonszenvet, az érzéki vágyat a másfajta iránt. A legtöbb ember közletről választ házastársat magának, de az esetek sokasága, mikor a távolról egymásra találók házassága jól sikerült, bizonyítja, hogy a legszemélyesebb vonzódás is lehet transznacionális, hogy ember és ember között a legfundamentálisabb viszonylatban sincsen válaszfal.

Mindenfajta nemzeti vagy kulturális különbség viszonylagosnak tekinthető ahhoz az abszolút igazsághoz képest, hogy az emberi fajnak van közös érdeke és igazsága az egész földkerekségen.

Az egyetemes igazság és az egyetemes törvény patetikus alárendelése a részleges igazságnak és törvénynek: ez a nacionalizmus, ez a kommunizmus, ez a fundamentalizmusok, ez a politikai ideológiák közös természete. A relatívól abszolútát, a bizonyítandóból axiómát csinálni, ez az a szellemi csalás, amely az eltökélt partikularizmusok, az ideológiák velejárója.

Lehet, hogy a jövő században lesz egy olyan törvény, amely tiltani fogja a tömegpusztító fegyverek előállítását, birtoklását, kereskedelmét és természetesen mindezek fölött a használatát. Magától értetődően bűncselekménynek fog minősülni az, ami ma a legális fegyverkereskedelem zömét alkotja, és amiből ma még a civilizált nemzetek egyike sem vonható ki. Egészségünk védelmében a világ rendőrségei összefogtak többféle kábítószernek mondott drog előállításának, kereskedelmének és haszná-

latának az üldözésére, alighanem föltételezve, hogy e szerek rendeltetésszerű használata károsabb az emberi egészségre, mint a fegyvereké.

Mit véd az értelmiség? Önmagát. Igazolja a maga helyét a társadalomban, arra hivatkozik, ami neki van és másnak kevésbé. Az arisztokrácia a hagyományra hivatkozik, a papság a vallásra, a vállalkozó a tőkére, a politikus a szavazókra vagy a kinevezésre. Mindezek az egyént megelőző és őt túlélő transzperszonális értékek. Hordozójuk megengedheti magának, hogy középserű legyen. Van azonban egy szféra, az alkotó gondolkodás, legyen az akár tudományos, akár művészi, amely összeegyeztethetetlen a középserűvel. Amikor az értelmiség önmagát védi, az alkotó gondolkodás ethoszát védi, a legjobbat, amije van, azt, amire hivatkozni szokott. A gondolkodó ereje az önállósága, ezt veszélyeztetni, ha lemond a különállás hatalmáról. A tartalmas felismeréshez szükség van a distanciára, arra az elfogulatlanságra, amelynek semmilyen cselekvést nem kell igazolnia. Nagy hiba volt az értelmiségiek expanziója és az illetékességek összekeverése – ebből születtek az ideológiai államok. Ha az értelmiség olyan szférákra is kiterjeszti a hatalmát, amelyek fölött nem illetékes, ha nem éri be a kulturális hatalommal, de politikai és gazdasági hatalmat is igényel, ha nem éri be a közvetett – az eszmeáramlás által közvetített – hatalommal, hanem azon melegebben, a maga testi valóságában, közvetlenül akar hatalmi állásokat, akkor maga fog közreműködni a cenzúra kiépítésében és fenntartásában.

Van-e az értelmiségnek külön érdeke? Beszéljen-e a saját nevében? Ha mindenki megfogalmazza a külön érdekét, miért épp az értelmiség szégyellje megtenni ezt? Türelmen és támogatáson kívül, sajtószabadságon és mecenatúrán kívül mire törekedhet jogosan? Az értelmiség valóban új osztály, sem nem szolgáló, sem nem uralkodó. Az értelmiség fogalmát nem kell felolvasztani, sem az elitben, sem a középosztályban. Az értelmiség a kulturális tőke-hatalom-ethosz első birtokosa. Az értelmiség társadalomtörténete egyértelmű saját emancipációjának kalandos történetével. Az értelmiség tőkéje helyettesíthetetlen és személyiséghez kötött. Az önállósodó értelmiség termeli az értékek, az ízlés, a kíváncsiság, a retorika meghatározó kínálatát, és irányítja a viselkedési divatok forgalmát.

Az értelmiségiek agyhedonisták, reflexióval kéjelegnek, úgy szeretnek föltalálni, kitalálni, rátalálni, emlékezni, képzelődni, a semmiből életre hívni, ahogy mások barakcsolnak, szerelnek, kertészkednek. Elméjük passzionátus működtetését választják mesterségük gyanánt, azt, amit a művüknek tekintenek, amibe önmagukat hiún vagy alázasosan, de beledják.

Ha például a könyv médiumát választják, a könyvcsinálás több ezer éves mesterségét, amelyben a szerző, a kiadó, a nyomdász és a boltos egy banda, akkor sem csak a haszon izgatja őket, hanem a könyv maga, mert van olyan mesterség, amivel több pénzt lehet csinálni, de a megátalkodott könyves legelsősorban könyvet akar csinálni, és csak másodsorban pénzt. Annyit legalábbis, hogy továbbra is folytathassa a könyv körüli passzióit. Mások közösen csinálnak ennivalót, viselnivalót, mi közösen csinálunk olvasnivalót.

Az értelmiség disszimulál, ha elkendőzi azt a tényállást, hogy van külön érdeke. A gondolatszabadságra, az értelmiség legfőbb kincsére nézve minden kollektivizmus, minden transzindividuális eszme veszedelmes. Elég az értelmiség jófiúskodásából, szol-

gálatnak álcázott hatalmaskodásából! Az értelmiségi hatalom nem követelmény, hanem valóság. Nem jó, ha az értelmiség összevész a többi osztállyal, de az sem jó, ha valamelyik más osztály meg akarja rendszabályozni. Az értelmiség indirekt hatalmaszokta megdönteni a rendszereket, ha azok tartósan barátságtalanok vele szemben.

A gondolatszabadsággal szemben sem a szocializmus, sem a nacionalizmus nem bizonyult barátságosnak. Mind a kettő kötve van az államapparátushoz, mind a kettő etatista. Mind a kettő lehet mérsékelt és liberális. Van liberális szocializmus és van liberális nacionalizmus. Mindkettőnek megvan a radikális, szélsőséges, az állami, központosító erőszakot, a tisztogatásokat igénylő változata: az egyik a fasizmus, a másik a kommunizmus. Ezeknek is vannak autoriter és vannak totalitárius változatai. Sötétzóna megy át egyikből a másikba. Mind a kettő a cenzúra erősödő hajlandóságával terhes. A kreativitás és a cenzúra ethosza két alakváltó – és talán egymásba kapcsolódó – ösellenség.

A történelemben a gondolkodásmódok egymást váltó hullámait tapasztaljuk, márpedig ahol a mentalitás a kulcsszereplő, ott az értelmiségi mitológia nagy szentjeit és szörnyetegeit keresd, nem is okvetlenül a háttérben. Többnyire van szülője annak, ami elterjed, szétárad és a saját életét éli, akár a gyerekünk. Hogy a gyerek vagy a műmit csinál, azért némi felelősséget viselünk, ha nem is kizárólagosat vagy büntetőjogilag érvényesíthetőt. A történelemformáló gondolkodásmódok az értelmiségi hatalom megtestesülései. Önáltalás volna ennek józan számbavétele alól csak azért kibújni, nehogy megbüntethessenek, nehogy büntudattal küszködjünk. Egy-egy originális gondolat lehet áldás is, átok is a többiek, az utódok számára. Öncsalásnak tartom az értelmiség hatalomnélküliségéről szóló panaszt. Ez a hatalom nem közvetlen és nem azonnali. Felkophat az álla, kivégezhetik, temetésére ki sem mennek, dobhatják tömegsírba, egyik-másik kollégának mégis kivételes és az időben egyre növekvő hatalma van.

A cég, a szakma, a nemzet szuverenitása nem szavatolja a perszóna szuverenitását. A valódi erő a perszóna ereje. A perszóna csinált dolog, munka eredménye. A perszóna önmaga és a saját alkotása. Az önmagát alakító alany. Nem lehet sorozatban nevelni, maga neveli magát. A személy azonos a történelmével, az életstratégiájával, másokban hagyott emlékképeivel, a páratlannal és a közössel. Egy csillaghullás pillanatára azzal a gondolattal is eljátszhatunk, hogy a történelem célja az emberiségnek tömegeből személylyé válása, a fekete égbolton felfénylő és kialvó személyek csillagsokaságává.

Az értelmiség helyénvalóan cselekszik, ha mindenkor védi a jogát a kívülálló rálátásra, mert ha ezt elveszti, propagandista szolga lesz. A kérdező-kritikai-ellenzéki értelmiség létjogát konzervatív vélemények csak a totalitárius rendszerekkel szemben hagyják jóvá. Demokráciában, mondják, nincsen szükség rá. Ha viszont a többség (vagyis a szavazó kisebbség többsége) pszichiátriai tünetnek, morális elferdülésnek tünteti fel a kritikai oppozíciót, akkor az alkotó értelmiség szorongani fog – ha nem is annyira, de ahhoz hasonlóan, mint a kommunizmusban. Így vagy úgy, citóla a szorongástól meg akar és meg fog szabadulni. Aki pedig e szorongatás művelője volt, annak nem lesz sok becsülete az értelmiségi memóriában.

Gondolatok igazságával szemben a többség szava nem érv, éppoly kevésbé az, mint bármely tekintélyé. A kommunista fundamentalizmusnak lealkonyult, jönnek a nemzeti és a vallási fundamentalizmusok. Abból, hogy az emberek elfordultak a kommu-

nizmustól, még nem következik, hogy ami azzal ellentétes, az eleve jó. Hiba volna elefejtteni, hogy a legharcosabb antikommunizmus a fasizmus volt.

Van-e még egyáltalán létjogosultsága az antipolitikus magatartásnak? Van-e létjogosultsága a politika kritikájának? Van, aki azt mondja, hogy az antipolitikus magatartás helyénvaló volt a totalitarizmussal szemben, de nem az a parlamentáris demokráciában. Mert mi az az egész, amit tagad? Ha pedig csak valamilyen részmozzanatot tagad egy másik rész nevében, akkor a bíráló már benne van nyakig a politikában.

Antipolitika? Az uralkodó politikai filozófiák, az ideológiavezérelt álrealpolitikák fölülvizsgálata az embervédelem, a lehetséges áldozatok nézőpontjából. Az egyéni reflexió mint a legfőbb instancia. Szembeszállítás a hivatalos vagy nem hivatalos gyűlöletretorikákkal. A változó világban megszagolni az újdonságot, és eltűnődni azon a kérdésen, hogy vajon tetszik-e nekünk. Rendíthetetlen ironia, ha környezetünk olyan állításokat eröltet ránk, amelyeket mi tévedésnek gondolunk.

Szokás említeni a hitleri jelenséget, a fokozatos átcsúszást parlamentáris keretek között a demokráciából a diktatúrába. Szokás említeni a latin-amerikai, peronista típusú populista rendszereket karizmatikusnak mondott vezérek alatt, amelyek gazdasági összeomlásuk nyomán katonai diktatúráknak adják át a helyüket. A többség uralma olyan országokban, ahol a többség nem kívánja tisztelni a kisebbséget, ahol kormánypárt és ellenzék alternanciájának elve a kemény, meg nem osztott uralom hagyományával ütközik, eredményezheti a kisebbség elhárítását az útból a többség nevében.

Van-e a nemzetállami prioritásnál magasabb prioritás? Ha nincs, akkor azé az utolsó szó, akit a parlamenti többség támogat, az antipolitikus értelmiségi pedig kötekedő figura. Háborús vagy ahhoz közeli helyzetben pedig különösképpen érvényes, hogy jobb, ha tartod a szájad, különben a hazafias felháborodás neked esik. Aki nem akar lőni a másik félre, és mi több: annak embereivel beszélő viszonyban marad, az hazáruólónak minősülhet. A házbeli szomszéd is lehet a másik fél, mert a kisebbséget a többség vezetői ötödik hadoszlopnak nyilvánítják.

Rejtelmes, hogy miért jut annyi embernek ugyanaz az eszébe. Most egy Európa nevű eszmecsomagot helyezünk el a fejünkben. Ha lehetséges volt az integráció a nemzetállamokba, miért ne volna lehetséges Európába, amely az összeszerveződés mértékében válik maga is nemzetté? Ami szinte már továbblendülést jelent a transzeurópai látóhatár felé.

Ha megkísérelünk sejtelmet alkotni arról, hogy mit is jelent Európa mint „izmus”, mint utópia, akkor elsőnek az esztétikai hódolat jut eszünkbe a sokrétű egyetlenség, a komplex szingularitás, a személyiség és a műalkotás előtt, az önmagát építő város előtt, önálló részek beláthatatlan és pazar halmaza előtt.

Van ritmusa a progresszív és a regresszív tudatállapotnak, a nyílásnak és a csukódásnak, a mániának és a depresszióknak, reménynek és rezignációnak, a kora délelőtti buzgóságnak és a késő esti fáradtságnak. Igen, a szomszéd, a felebarát, a honfitárs, a földlakó ügye az én ügyem, de ha a sokból sok, akkor föllázadok, akkor nem hallgatok híreket, falura költözöm, és előveszem Montaigne-t vagy Csehovot, ebben a csendben is jóleső hangokat, aztán tőlük is búcsút veszek, és csak a kertben nézelődöm.

Egy földrész öntudata is követheti ezt a ritmust, hódít, gyarmatosít, aztán visszahúzódik, és szégyelli magát ezért, igazat ad a harmadik világbeli ressentiment-nak,

azonosul a többi földrész fojtott neheztelésével, aztán megint elfogadja magát és az európai nemzetté alakulás-válás esélyeit. Lehetséges, hogy a közös vállalkozás ettől a lüktetéstől elakad a nemzeti egoizmusok társulásánál, Európa-erőd nacionalizmusánál, eurokopaszok furkósbotjánál, amely a nem európai vendéget agyba-főbe veri.

Ma még körénk zárul az univerzum sötétsége, ezen a golyóbison cellatársak vagyunk. Minél kisebb a föld, annál könnyebb együtt érezni vele. Tudatunk képes arra, hogy egy szempillantás alatt átlendüljön a föld túlsó oldalára. Folytonosan gyakoroljuk magunkat az áthelyeződés művészetében, akár mint utasok, akár mint hírektől megérintett képzelődők. A második ezredfordulón – ha mással nem, akkor a szorongásaival – mindenki mondialista.

Vajon képesek vagyunk-e látóköreink rugalmas szűkítésére és tágítására, erre a lüktetésre én és a világ, az individuuum és az emberiség között? Legszűkebb hazám az ágy és az asztal, meg aki körülötte ül, aztán bekapcsolom a rádiót, és ott vagyok Jugoszláviában vagy Japánban, neveket említenek, amelyekhez egy arc tapad, nicsak, ezzel személyesen is találkoztam, nicsak, ebben az épületben voltam már. Aztán kimegyek az utcára, felszállok a vonatra, a haza megtestesül. Hol ér véget? Vannak órák, amelyekben mindenütt haza van, ahol éppen vagy. És vannak más órák is, amikor hazavagyakozol, haza, talán még a saját ágyadból is.

A képzeleti pályáknak ez a növekvő forgalma, a felfokozott külső-belső nyüzsgés megszüli saját ellenállapotát, a ragaszkodást az egyetlenhez, és indokolja aggodásomat, hogy vajon hány százalékban vagyok én is műanyag, plasztik, plasztilin. Korok és körülmények csereberélik a nagy sűrűségű mágneslemezeket az agyamban. Az ember tudni akarja, hogy kicsoda.

Az ember halandó és nyaraló, tehát szinte meztelen. Különben sem számít, hogy mi van rajta, mert egy vászonnadrágban meg egy olyan ingben is elvan, amelyet gyorsan kimosva és a kertben megszáritva fölvesz anélkül, hogy vasalóval érintené. Észlel valamit a kevés gyönyörűségéből, abból, hogy mindaz, ami egyébként hozzá tartozik, nem is olyan fontos. A budapesti nyaraló itt a kecses vulkánok között ráérősebb, nevetgelősebb, mint otthoni görcsösebb állapotában.

Ha nem lónétek, ha várnátok, ha lenne még néhány napra való türelmetek, akkor nem kellett volna annyi embernek meghalnia. A legtöbb baj az izgágaságból származik. Ha nincsen közös ellenség, akkor megjelenik a kreatúra magánya. Amióta élek, a körülöttem élők egyfolytában keresték a bűnöst, és mindig valami divatos gondolkodásmóddal igazolták a szívtelenséget.

Jön egy látogató, nevet emberi ügyeinken, kicsinyes és gyanakvó elhatárolódásainkon. Azt sűgja, hogy ez a földi világ valóban egy test, folytonos áramlás a részek és az egész, az egyén és az emberiség között. Szerethetem-e az ismeretlent a föld túloldalán? Szerethetem-e az ismeretlent az utca túlsó oldalán? A közös a határokon átnevet. Világgá válunk, ez vár ránk.

Amúgy pedig, egyedül kuksolva a mindenségben, félve a környező sötétségtől, didergünk. Beleenyésünk a sötétbe egy gyufaszálnyi lobbanás után. Az ember csodálkozik: ennyi? Valóban csak ennyi? Éjjel van, jó ébren lenni, amikor a többiek lecsendesednek. Ilyenkor csak az álmok jönnek át a falakon, ilyenkor az izgató hullámok elcsitulnak, ilyenkor csak szellemalakban szoktuk látogatni egymást. Éjjeli lepke verdes a lámpa körül.